

Čas, ko so po Evropi ugašale luči

RENATO PODBERSIČ, ml.

Omenjeni naslov, uporabljen v mnogih književnih in dramskih delih ter muzejskih postavitvah, še danes predstavlja zlovesč odmev ene največjih in najbolj krvavih vojn v zgodovini človeštva. Prva svetovna vojna oziroma velika vojna (1914–1918), kot so jo poimenovali sodobniki in jo še danes imenujejo mnogi zgodovinarji, je za sabo pustila ogromno opustošenje; več kot deset milijonov mrtvih, poleg milijonov ranjenih, pohabljenih ali tako in drugače zaznamovanih vojakov. Šlo je za prvi globalni spopad v človeški zgodovini, ki je usodno vplival na milijone ljudi. K temu so precej »pripomogli« najnovejši izsledki sodobne znanosti in tehnike (letala, tanki, strojnice, plini, podmornice), ki so postali pravi stroji za ubijanje. Podoba sveta, kot so jo poznali, razlagali in ustvarjali pred vojno, je naglo izginjala.

V desetletjih pred letom 1914 sta se v Evropi izoblikovala dva tabora, na eni strani centralne sile (Nemčija, Avstro-Ogrska in Italija), na drugi antanta (Velika Britanija, Francija in Rusija). Avstro-ogrška vojna napoved Srbiji, ki je sledila atentatu na habsburškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda, je tako prek mehanizma vojaških zavezništev v vrtnice spopada potegnila celotno celino. In ker so evropske kolonialne in imperialne sile tedaj obvladovale veliko večino vzhodne poloble, je vojna takoj dobila svetovne razsežnosti. Začela se je z bliščem, strumnim korakanjem in bobnečimi koračnicami, nadaljevala pa s trpljenjem v blatu tisočih kilometrov strelnih jarkov. Navdušenje za boj je kmalu splahnelo in se prevesilo v boj za preživetje številnih mladih in manj mladih mobiliziranih vojakov.

Kmalu po začetku je vojna zaobjela več kot deset držav, do konca vojne jeseni 1918 je v vojaških spopadih sodelovalo že 28 držav. Neposredno ali posredno je bilo v boje vključena poldruga milijarda zemljanov oziroma tri četrtine tedanjega svetovnega prebivalstva, vojaški spopadi pa so se razširili na štiri milijone kvadratnih kilometrov kopenskih prostranstev. Sovražnosti so potekale na treh kontinentih: v Evropi, Afriki in Aziji. Hkrati je svetovni spopad pomenil konec nekega obdobja. Z zgodovinskega odra so izginili štirje veliki imperiji: avstro-ogrski, nemški, ruski in osmanski. V mirovni pogodbi, ki so sledila koncu vojne, se je ustvarila nova politična razdelitev Evrope, na stari celini ter v svetu pa so se dolgoročno spremenili mednarodni odnosi.

Osrednje slovenske dežele (Kranjska, Štajerska, Koroška) niso bile neposredno vključene v vojaške spopade, a je vojna vseeno

pomembno vplivala na vse sloje prebivalstva in pustila posledice, ki so se čutile še dolgo po njenem koncu. Zlasti je zaznamovala vpoklicane može in fante, ki so bili poslani na številna bojišča, tako v Evropi (Galicija, Balkan, Francija) kot tudi na Bližnjem vzhodu. Tedaj se je marsikateri med njimi prvič odpravil iz domačih krajev v širni svet. Ko so se po dolgotrajni odsotnosti vračali na svoje domove, nič več ni bilo enako kot prej. Nekateri sploh nikoli niso prišli nazaj: več kot 35.000 vojakov z ozemlja današnje Slovenije je izgubilo življenje v vojni. Poleg tega so bile posledice prve svetovne vojne za Slovence katastrofalne tudi v nacionalnem smislu, saj je povojna ureditev narod, ki je prej živel v eni državi, Avstro-Ogrski – če odmislimo Beneške Slovence in Rezijane –, razdelila med štiri države. Kar tretjina slovenskega prebivalstva se je znašla pod tujo oblastjo.

Vzroki za vojno

Začelo se je z usodnim strelom na vidovdan v Sarajevu, 28. junija 1914. Čez dober mesec je bil svet v vojni. Mlad gimnazijski absolvent srbskega rodu Gavrilo Princip se tisti trenutek verjetno ni zavedal posledic strela, ki ga je iz svojega revolverja Browning usmeril proti dostojanstveniku, ki se je peljal mimo v odprtem avtomobilu.

Dejanski vzroki za vojno so bili seveda precej globlji in o krivdi za začetek svetovnega spopada je težko razpravljati brez poznavanja mednarodnih političnih razmer na začetku 20. stoletja. Pod pokrovom je vrelo že dlje časa, vendar nobena od velesil ni bila pripravljena sprožiti vojne. Nekateri zgodovinarji, npr. Eric Hobsbawm, imenujejo čas 19. stoletja »dolgo stoletje«: štejejo ga namreč od francoske revolucije leta 1789 vse do začetka velike vojne leta 1914. V tem času so svet globoko spremenile posledice francoske in industrijske revolucije ter t. i. pomladi narodov (1848). Rodila se je ideja nacionalne države, pojem kapitalizma pa je pridobival veljavo v družbi in gospodarstvu.

Razglasitev Nemškega cesarstva leta 1871 – kar so Prusi po zmagi nad Francijo opravili kar v Versaillesu – je pomenila nastanek izjemno močne velesile sredi celine. Gospodarsko, vojaško in politično uspešna Nemčija se je kmalu razvila v največjo silo v Srednji Evropi in že s tem spodkopala dotedanje razmerje sil. Arhitekt nastanka novega cesarstva, »železni kancler« Otto von Bismarck, se je zavedal, da že sam obstoj takšne državne tvorbe v nelagodje spravljala ostale sile na celini, zato je skrbno pazil na ohranjanje političnega

Priče smo ponovnemu zanimanju in vrednotenju naše kulturne zapuščine iz obdobja prve svetovne vojne. Morda se počasi začenjamo zavedati, da uničenje spomina na preteklost uničuje našo sedanost.

ravnotežja. Toda ob koncu stoletja se je na oblast povzpela nova, ambiciozna generacija, ki je svojega zaščitnika našla v cesarju Viljemu II. in je začela odločneje uveljavljati nemške zunanjepolitične interese. Del tega procesa je predstavljala tudi zasedba kolonij v Afriki in Aziji ter ustvarjanje mogočne mornarice. Slednje je zaskrbljeno spremljala predvsem Velika Britanija, saj je Nemčija odprto in neposredno izzvala njeno pomorsko prevlado na svetovnih morjih ter s tem ogrožala britanski imperij.

Politični zemljevid Evrope se je zadnjič temeljito spremenil po berlinskem kongresu leta 1878. Imel je daljnosežne posledice v evropski zgodovini in nekdanja zaveznitva so se temeljito pomešala. Avstro-Ogrska je okupirala dotlej turško Bosno in Hercegovino in jo spremenila v svoje polkolonialno ozemlje. Hkrati se je vpliv carske Rusije na Balkanu močno zmanjšal na račun naraščajočega vpliva Avstro-Ogrske. V svojih načrtih je trčila ob Kraljevino Srbijo, lokalno politično silo, ki se je na prelomu stoletja dokončno izvila iz avstro-ogrškega pokroviteljstva. Nova, profrancoska in proruska dinastija Karađorđevićev se je prvič zapletla v spor z Avstro-Ogrsko med t. i. »prašičjo vojno« (1906–1908), ko je dvojna monarhija z visokimi carinami na svinjino zaman skušala streti gospodarstvo svoje male ruralne sosedje, ki je bila odvisna od izvoza poljedelskih izdelkov čez Donavo. Spor se je zaostril med t. i. aneksijsko krizo leta 1908, ko je Avstro-Ogrska enostransko priključila Bosno in Hercegovino. Ta poteza, ki je bila v nasprotju z dogovori, sprejetimi v Berlinu trideset let poprej, je staro celino spravila na rob vojne. Toda šibkost Rusije, ki je še vedno okrevala od poraza v vojni z Japonsko leta 1905 in spodleteli revoluciji, ki mu je sledila, je bila primorana priznati *fait accompli* in svojo zaveznico Srbijo, ki je v aneksiji videla grob napad na njene interese, pustiti na cedilu. Srbija je svoje ozemeljske težnje preusmerila proti jugu in se ozemeljsko znatno okrepila po obeh balkanskih vojnah (1912/13); vanjo pa so ob zaostrovanju nacionalnih sporov v dvojni monarhiji vse bolj polagali upe tudi številni južni Slovani habsburškega imperija, zlasti mladi intelektualci, ki so v njej videli potencialni »Piemont« za vse južne Slované. To je srbske nasprotnike na habsburškem dvoru, med katere je spadal tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand, začelo vse bolj skrbeti, zaradi česar so se pojavili načrti za preventivno vojno proti ambiciozni južnoslovanski sosedji.

Britanija in Francija sta za avstro-ogrskim poseganjem na Balkan videli predvsem skrite interese njene nemške zaveznice, da bi si

prek Turčije utrla pot na Bližnji vzhod. Leta 1904 sta tako vladi obeh zahodnih velesil v strahu pred nemško nevarnostjo presegli svoje zgodovinske spore in sklenili sporazum, ki ga je tisk poimenoval *entente cordiale* oziroma »prisrčna zveza«. K sporazumu, ki je postal znan kot antanta, je tri leta kasneje pristopila še Rusija, kar je končalo skoraj stoletno trenje med ruskim in britanskim imperijem, ki je zaznamovalo diplomatsko zgodovino ponapoleonskega obdobja. Tako sta nastala dva jasno definirana tabora, kar je v zgodovini Evrope vedno pomenilo, da se približuje vojni spopad. Strelji v Sarajevu so le naznanili, da je prišla ura za poravnavo računov.

Odprtje novega bojišča ob Soči

Že kmalu po začetku spopada so se začela skrivna pogajanja, ki naj bi Italijo, ki je ob začetku vojne avgusta 1914 razglasila nevtralnost, spravila v vojno na eni od vojskujočih se strani. Tako je bil 26. aprila 1915 podpisan tajni Londonski sporazum, ki je ob ustrezni ozemeljski nagradi (Južna Tirolska do Brennerja, Trst, Goriška in zahodna Notranjska, Istra, severna Dalmacija z otoki, protektorat nad Albanijo, povečanje kolonialnega imperija v Afriki na račun Nemčije) Kraljevino Italijo obvezoval k vstopu v vojno na strani antantnih sil v roku enega meseca.

Na binkoštno nedeljo, 23. maja 1915, je Italija tako napovedala vojno svoji nekdanji zaveznici. Že v zgodnjih urah naslednjega dne so italijanske čete prekoračila državno mejo z Avstro-Ogrsko in vzpostavila se je frontna črta od avstrijsko-italijansko-švicarske tromeje pri gori Ortler vse do Jadrana, ki je bila dolga kar šesto kilometrov. Njen najjužnejši in za ofenzivne akcije najprimernejši del se je po reki Soči imenoval Soška fronta. Tako se je na jugozahodu dvojne monarhije odprlo novo soško bojišče, dolgo dobrih devetdeset kilometrov, ki je 885 dni ali celih 29 mesecev zaznamovalo prebivalstvo in pokrajino ob Soči, od Rombona preko Tolminske, Goriške in Krasa do morja.

Avstro-ogrške enote so iz taktičnih razlogov že takoj ob začetku sovražnosti evakuirale spodnjo Furlanijo, Brda in del zgornjega Posočja. Italijanska vojska je ob začetku sovražnosti oprezno krenila v napad in uspela zasesti le področje, ki so ga zapustile avstro-ogrške enote. Frontna linija je tako tekla v glavnem po levem bregu Soče, razen tolminskega in goriškega mostišča, ki so ju branilci iz strateških razlogov držali na desnem bregu reke. Civilno prebivalstvo iz krajev vzdolž frontne črte je moralo zapustiti domove in oditi v begunstvo.

V času vojskovanja na Soški fronti so Italijani sprožili enajst ofenziv, katerih cilj je bil prodor preko Vipavske doline proti središču monarhije in preko Krasa proti Trstu. Kljub strahotnim žrtvam italijanskim vojakom ni uspelo prodreti globlje na avstro-ogrsko ozemlje. Ocene o žrtvah v dolgih mesecih vojskovanja se gibljejo od milijon mož, izločenih iz boja, do 350.000 mrtvih vojakov na obeh vojskujočih se straneh. Edini večji italijanski uspeh je pomenila zasedba Gorice v šesti soški ofenzivi 9. avgusta 1916; branilci so se umaknili na rezervne obrambne položaje. Ko je že kazalo, da branilec na soški fronti pojema človeških in materialnih virov, so

24. oktobra 1917, združene avstro-ogrške in nemške čete v dvanajsti soški ofenzivi izvedle prodor, imenovan tudi čudež pri Kobaridu. Italijane jim je do začetka novembra 1917 uspelo potisniti do reke Piave, kjer se je frontna črta ustalila praktično do konca prve svetovne vojne jeseni 1918.

Spomin na vojno

Danes smo tudi medijsko prežeti s spominom na strašno morijo, saj letošnje leto sovпада s stoletnico začetka bojev ob Soči. Zdi se, da tudi številne slovenske založbe kar tekmujejo, katera bo izdala oz. objavila več čtiva glede prve svetovne vojne. Morda velja bralcu priporočiti zapise tistih avstro-ogrskih (rezervnih) častnikov slovenskega rodu (Alojz Goriup, Franc Jernej Zupančič, Franc Ruch, Franjo Robida, Albin Mlakar), ki so nam s svojimi objavljenimi zapisi olajšali proučevanje in spoznavanje dogodkov pred sto leti. Večinoma gre za osebne pripovedi vpoklicnih slovenskih razumnikov, ki so vneto opazovali, analizirali in zapisovali dogodke okrog sebe med krvavim spopadom svetovnih razsežnosti. Posebej velja omeniti besede prezgodaj umrlega primorskega pisatelja in pesnika Andreja Čeboklija (1883–1923), ki je usodno zbolel med boji v Galiciji in je v svoj dnevnik zapisal, da je vojna najstrašnejša realnost zgodovine in hkrati najbolj neobziren realist.

Nedvomno smo Slovenci precej pozno stopili na pot tovrstne spominke literature. Po prvi svetovni vojni so naši možje in fantje pripadali novi jugoslovanski kraljevini, ki se ni pretirano zmenila za premagane veterane razpadle avstro-ogrške države. Čeprav je v tem času izšlo nekaj odličnih spominskih zapisov, bodisi v samostojnih publikacijah ali pa kot podlistki v raznih časopisih (*Slovenec*, *Jutro*, *Edinost*, *Planinski vestnik*), pa se ti ne morejo primerjati s podobnimi sezname narodov, ki so prvo svetovno vojno končali na strani zmagovalcev oziroma imajo dolgo vojaško tradicijo in premorejo zaradi tega tudi daljšo zgodovino spominjanja na tiste čase. Nekoliko boljše so jo v spominskem smislu odnesli le slovenski prostovoljci v srbski vojski oziroma t. i. dobrovoljci, ki so pri pisanju svojih doživetij lahko računali na ustrezno propagando in pomoč jugoslovanskih državnih oblasti. Še precej slabše od slovenskega povprečja v kraljevini Karadorđevićev pa se je v tem pogledu godilo Slovincem na Primorskem, ki so se znašli v tuji, italijanski državi, proti kateri so se borili med prvo svetovno vojno. Poleg tega je Kraljevina Italija prav na mitu svoje zmage v prvi svetovni vojni gradila državno politiko in nacionalno homogenizacijo. Novim državljanom v Julijski krajini so novi oblastniki kratili osnovne človekove pravice, vključno s pravico svobodnega združevanja in do izražanja v maternem jeziku. Nekdanji avstro-ogrski vojaki in častniki so se tako znašli v praznem prostoru brez spomina.

Po drugi svetovni vojni so spomine iz prve svetovne vojne zasenčili krvavi in žalostni dogodki druge svetovne vojne, okupacije, partizanskega boja in revolucije. Medtem ko je med našimi zahodnimi sosedi še naprej naraščalo navdušenje in ukvarjanje s prvo svetovno vojno, še posebej pa s soško fronto, temu slovensko zgodovinske, razen z redkimi izjemami, ni sledilo. Na poveča-

nje zanimanja, raziskovanje, objavlanje in ustvarjanje novih zbirk je nedvomno vplivala demokratizacija na Slovenskem ob koncu osemdesetih let, ko je prišlo do nekakšne renesanse pri zanimanju za prvo svetovno vojno in soško fronto. Prej so bile tovrstne teme potisnjene v pozabo, protagonisti dogodkov oziroma priče časa pa so odšli s tega sveta, s čimer so bile nekatere priložnosti pričevanja o vojni izgubljene za vedno.

Stoletje po začetku krvavih bojev so na soško fronto ostali le spomini, izraženi v spomenikih, treh italijanskih monumentalnih kostnicah (Kobarid, Oslavje, Redipulja), vojaških pokopališčih, spominskih ploščah, fotografijah in ostankih orožja ter opreme. Vsak od njih nosi v sebi svojo zgodbo, kajti spomin je brezčasen. Številni pomniki govorijo o trpljenju in smrti, o upanju in usmiljenju. Ne nazadnje, zgovoren je (mednarodni) uspeh zasebne pobude iz Kobarida, ki je ustvarila odlični vojaški muzej in z njim že dobri dve desetletji nagovarja številne obiskovalce ter obenem rešuje bogato dediščino prve svetovne vojne v Posočju.

Precej je bilo postorjenega v preteklih petindvajsetih letih, marsikaj se pripravlja v bližnji prihodnosti v povezavi s spominjanji na različne okrogle obletnice, povezane s prvo svetovno vojno. Poleg večjega števila razstav in muzejskih zbirk, ki so jih že pripravile strokovne institucije, je zrasla skoraj nepregledna množica privatnih muzejev in zbirk, ki so povezani s prvo svetovno vojno, še posebej s soško fronto. Priče smo ponovnemu zanimanju in vrednotenju naše kulturne zapuščine iz obdobja prve svetovne vojne. Morda se počasi začnemo zavedati, da uničenje spomina na preteklost uničuje našo sedanost. \\\

ČAS
3. letnik
bralnega krožka
Društva humanistov Goriške

Nadaljujemo oktobra 2015!

Več informacij na:
dhgoriske@gmail.com